

להתיך את תאוותי ... מין דממה צלולה

פנינה כספי: נשים; הגשר,
בהוצאת "עכשיו", 1995;

התרשמות אישית
כששאלה אותי "עוקה" (כינוי חיבה של הסופרת לעזה צבי, המופיע הן במכתבים והן בפנקסי היומנים), בשיחה אלחוטית, קו ירושלים-ת"א, כיצד התרשמתי מיצירותיה של פנינה כספי, השבתי, שכאשר קראתי בה בכיתי.

ושתקנו לרגע, דום-שתיקה אלחוטית אחרי כן אמרה לי, שזה טוב, שכדאי שמהמקום הזה אצא בכתיבתי, וגם נאנחה, שתגובה כזו היתה בורדאי ממלאת את לבה של פנינה באושר.

נבוכותי מעט, השתי כיצד דמות זו, אשר לא פגשתיה מעולם, הפכה ברגעים אלו, בתקשורת אלחוטית דקה כמו זו, לגשר פועם ביני ובינה, בין דמות הסופרת, אשר דרך נובלות אחדות, דרך תמונות מתנפצות בעלות אופי תסכיתי, ודרך פנקסי יומנים למכביר ושלאכת איסופם ועריכתם נמשכת עד עצם היום הזה, עליידי עזה צבי, ידית נפש של המחברת; בעיני רוחי, הצטייר דיוקן נערה עם פנים חיוריים ועיניים אפלות מייסורים, שתרנו אחר האינסוף בגעגועים עיקשים: אשה-ציפור עם כנפיים תבוטות ותובטות בעפר שוב ושוב, חובטות לעומת פני "הפרה הכחול". אך לא אשך נגלים וחומקים לעומתה, כך ללא הרף, בפני אלהים, בחוון נבואי של אשה.

פנינה כספי נולדה בפולין, בשנת 1916, נכדה לאדמו"ר מהעיר יבלונה, זיכרון שהפך עבודה למין חלום-מלכות, אך מאוחר יותר התנפץ לרסיסים. בשנת 1924, עלתה המשפחה ארצה והיתה בין מייסדי המושב הדתי, "כפר חסידים". בשנת 1948, נפל אחיה יעקב כהרי חברון, בין חברי הלי"ה. מאורע טרגי זה הביא לידי שתיקה ממושכת, של עשרים שנים. פנינה כספי אמנם לא זכתה לתשומת לב ציבורית, אך למרות זאת, חלק ניכר מיצירותיה התפרסמו עוד בחייה, וזאת במבחר מוספי ספרות וכתבי עת (בעניין זה, ראוי לציין, שדב פי שיחה עם גבריאל מוקד, עורך המהדורה של שני הספרים, אשר הופיעה ב"משא", בדצמבר 1995, מתברר שאברהם שלונסקי וגבריאל טלפיר גילו עניין בכתיבתה, כבר בצעירותה).

רשימה ראשונה מפרי עטה מופיעה ב"במעלה" בהיותה רק בת שבע עשרה שנים, בשנת 1933, וזאת תחת הכותרת "הספק". מבחר מסיפוריה מופיע, למשל, בעיתון "דבר": "האחות נעמי", בשנת 1938, ובאותה שנה: "צללים מלווים", בכתב העת "גוית", "המנהלת צילה", בעיתון

"המשמר", בשנת 1943 ו"אשה", בכתב העת "מאזנים", בשנת 1946. בתום השתיקה הציבורית הממושכת, חלק ניכר מסיפוריה, המאוחרים יותר, מופיעים במסגרת כתב העת "עכשיו", וזאת בעידודו של העורך; למשל "בת השען" מתפרסם באותה שנה, בשנת 1968, "ספינה שטה", בשנת 1975 וסיפור רשמי המסע של "הנסך בעל ששת האצבעות", בשנת 1977.

שלוש שנים לאחר מכן, יוצא אף לאור קובץ סיפורים של המחברת, וזאת תחת הכותרת "שונה", בהוצאת "יהדיו" ובשיתוף אגודת הסופרים. קובץ זה כולל חמישה סיפורים וכמו כן שלוש "תמונות" מומחזות: "לאור הירח", "דף חדש" ו"קולות קולות" (בהוצאת "עכשיו", 1995; התמונה או המחזה, "קולות קולות", איננו נכלל וזאת יאמר לשבחיו של העורך, אשר בחר להמירו במחזה המאוחר יותר של המחברת, "הגשר"), אשר לעניות דעתי, מגלה יותר בשלות, הן בפיתוח העלילה והן, בעיקר, באמינותו ונביעתו הדרמטית).

"הגשר", הספר השני במהדורה, חושף פרקים נבחרים מתוך פנקסי היומנים של המחברת, קטעי יומן שהם למעשה הרהורים, אשר מבחינת עוצמת הלשון ומבחינת הצלילות וקצות ההבחנה, נתפסים בעיני הקורא, כמסות אסתטיות-פואטיות ונפלאים הם עד לאין ערוך.

דרך קטעי היומן, ניתן אף לחוש עד כמה שתי הדמויות, המשוררות ולדה ויונה וולך, היוו מין מטוטלת נפשית ושירית של המחברת, כשזו האחת ביטאה את האיות הדתית-המיסטית וזו האחרת ביטאה את תהום הקיום, את הכאוס הייצרי, ומעבר לכך, את המשיכה והפחד, בויזמנית, מהשיגעון הייצרי.

ביטוי לכך מופיע בכמה וכמה התייחסויות, אשר נוגעות במדויק ובעומק ב"פסיכה" השירי של שתי הדמויות. כשאולי זו הממצה ביותר, היא בת ארבע מלים בלבד: "יונה-שרף, ולדה-מלאך". התייחסות שמבטאת ומשקפת את החתירה ואת המאבק של כספי ללשון תמציתית, ללשון מתבוננת: "כיוון שמלה, כאותו חלוק אבן קטן הנזרק אל הבאר: קודם משמיעה האבן קול רחוק, ואז נוצרים המעגלים מנפילתה ומקיפים אותה סביב סביב, כיוון שמלה היא כאותו ענבל המקה בפעמון שהוא עצמו אילם". ועוד בעניין זה: "אני משקיפה על הפרפורים העיוורים של החומר".

מטוטלת נפשית ושירית זו הופכת בכתיבתה של כספי גם לגותיקה, אשר משלבת בכפיפה אחת, ריאליזם ראשוני, נשי ופויטי עד כדי תמימות, יחד עם נטורליזם אפל, בטעם-מועקה של פלורב או אפילו של אמיל זולא.

ראשית הנופים של הארץ, מרחבי החולות שהיו טובעים בהם, והבתים הקטנים הלבנים של אנשי העליה הרביעית; עם אוושת הרוח הקרירה ועם כמיהה וחלום של נערה זרה, למחזה - מחלחלים בלב הקורא, כמו פרלוד

של שופן, כמו מנגינה צ'וכובית. אך מה שהופך גם את כתיבתה של פנינה כספי לחוליה חשובה בהיווצרות זיאור הסיפור הנשית בארץ, לחוט מקשר בין סופרת כדבורה בארון לבין

סופרת כעמליה כהנא-כרמון (בעניין זה, ראה שוב את השיחה עם גבריאל מוקד, שהופיעה תחת הכותרת, "גילוי החוליה החסרה", מאת יצחק לבטוב, "משא", דצמבר '95) - הוא הניסיון והמאבק של האשה לחירות ולמימוש פנימי, גם כשהמחיר ידוע מראש והוא, הבדידות לפנים ומלפנים.

ומה שהופך את כתיבתה, אולי, קרובה יותר לזו של עמליה כהנא-כרמון, הוא בעצם עמידתה לפני חלום-המלכות המתנפץ, בעצם עמידתה לפני אידיאלים ערכי ורוחני - המתמוטט. ביטוי לכך ניתן, לדוגמה בקובץ הראשון במהדורה והוא "נשים": השער הראשון בקובץ זה כולל ארבעה סיפורים - "ספינה שטה", "הימים הראשונים של המחנה", "אהבה ופחד" ו"שומר השדות" - שלמעשה חושפים את היוזף וערעור מושג "המשפחה הדתית", וכמו כן את היוזף וערעור מושג "העבודה העברית".

האחות הקטנה וה"אהובה" נישאת לסתם ברנש צעיר, ואחיה אביה ואמה משיאים אותה לו, "בדרך שצדים, זהיר-זהיר, ציפור וכולאים אותה בכלוב" (מתוך "הספינה שטה"). בעלה הטרי מעבר אותה שוב ושוב, אך היא מפלסת דרך לחירותה, דרך מחנה העולים, בארץ ישראל.

השומר העברי במושב אף הוא אינו מצטייר כפרש עם רובה על סוס, אלא כבטלן הרודף אחר נערות בכל מקום שמדמן לו: "האם עבודה היא זו? להתרוצץ בלילות על סוסו ולישון רובו של היום? ומה פלא שמרוב בטלה משתגע החבור וגוטל אלינו?" (מתוך "שומר השדות").

הנערה הכלואה, אשר מנסה להחלץ מתוך הסדר המשפחתי, הדתי, מתוך השימון של מיניות כבויה ומתוך התלות בבעל, הופכת בכתיבתה של כספי לדמות כמעט הרואית, אך גם התאבדותית; כשביטוי לכך ניתן לראות, לדוגמה, בשיחה הסיפורים, הנכללים בשער השני:

שישה דיוקנים של נשים, אשר כל

אחת מהן חורטת למעשה את חותמה, את צבונותיה ואת מאבקה למשמעות, אך במידה זו או אחרת, חורטת גם את בדידותה, ולעיתים אף את התאבדותה: "בת-השען" קמה והולכת מבית הוריה, על מנת להגשים ולמצוא ביטוי לנפשה הפיוטית, נפש שירית. היא אמנם מטביעה את הגעגוע והחלום במרחבי החולות של איזה מושב וערורי, הנתון עדיין בתבלי לידתו, ובמצאיות החדשה של חיי פועלים ופועלות בבית חרושת עברי; והמפגש בין הנפש הצעירה והחולמנית לבין דמויות הגברים והנשים במפעל, ברקע הווי העליה הרביעית, מסופר בצורה לירית-תמימה וחושנית כאחד. אך דמות הנערה, ככל הדמויות הנשיות בסיפורת של כספי, נותרת בנוף העברי, בודדה וזרה.

הנערה "שונה", אף היא, נתפסת "כעוף מזור"; דמות קצרת קומה, המתפוצצת מרוב נשיות, נידונה לגיחוך, אך היא בשלה, אוהבת, את צבי - והיא בשלה אף מוסרת את נפשה - שם בדרך אל הקישלה (בית-מעצר, בתורכית):

"... אני מטילה על אנשים את ערבסקות היופי המוסרי שלי שנמחץ למוות/אנא אלוהים תן לי לפחות את הכוח הזה לא להתהולל כל כך בכובים האלה" (מתוך "תפילתה של שונה ברגע מותה").

"המנהלת צילה", רווקה מודקנת כבדת גוף ולה עיני תכלת וזועפות, לאק ואודם נורא על הציפורניים, על השפתיים - עומדת בראש מחלקה שרובה גברים; היא אמנם מנהלת את בית החרושת כמו "גבר", אך שם בלישכתה הקטנה על דלת סגורה, היא בוכה ודמעוניה שושפות על פניה בהתייפחות ששמה לה מחנק.

"יעדה" - סטודנטית, אשר לא תסיים ליעלם את בחינותיה באוניברסיטה העברית, חורטת את געגועיה, את נפשה הנקרעת בין התשוקה, האהבה מתוך הייסורים לבין האהבה השקטה המקבלת ללא שום תנאי - בתוך האפלה הגדולה של אימה ואובדן - כאופן דומה, מסתיים אף הסיפור, "צללים מלווים", אשר לטעמי הוא "פנינה" סיפורית בכתיבתה (סיפור זה מופיע בקובץ השני, "הגשר", בסיפורים ב').

ולסיום, ירושתה הספרותית של פנינה כספי אמנם צנועה ונושאת בתוכה אף בוסריות, שבאה לידי ביטוי לא פעם, כסגנון הכתיבה התמים והלידי, אשר משלב בין גבוהה עם לשון יום יומית יותר; אך באופן מפתיע, כתיבתה חושפת, בויזמנית, תכנים אוונגרדיים בעלי אופי אקזיסטנציאליסטי, ואפילו תכנים פוסט-אוונגרדיים, בעלי אופי התאבדותי. ובכך, ללא ספק, הקדימה את זמנה בסיפורת הנשית-הישראלית.

דוריין מרגלית

* ראה אור לראשונה ב"עיתון 77", בשנת 1993, סמוך למוחה של המחברת, וזאת בתוספת הקדמה של עזה צבי והערות נלוות של כספי בתוך טקסט המחזה.